

УДК 159.9

Паршина Ю.І. ад'юнкт кафедри загальної психології, УЦЗУ

Вивчення професійної діяльності психолога в зарубіжній та вітчизняній психології

Анотація: Дана стаття вивчає соціальні уявлення про професію фахівців-психологів. Також розглядається спроба вивчення диференціації ідентичності психолога в залежності від сфери й типу діяльності.

Ключові слова: професіоналізм, теоретик, практик, особистісна оцінка професіонала.

Актуальність проблеми. Професійний розвиток особистості практичного психолога являє собою процес формування ансамблю професійно значимих якостей, що виражають цілісну структуру й особливості практичної діяльності психолога. Цей процес самоформування відбувається шляхом переломлення впливу соціального середовища через внутрішні умови розвитку особистості психолога. Усвідомлення професійної ролі, узагальнення своєї професійної діяльності й прогнозування її перспектив, здатність до самоконтролю і самовдосконалення створюють вихідну базу розвитку практичного психолога [1].

Виклад основного матеріалу. Вже в 1940-і роки в зарубіжній психології склалося розуміння того, що вивчення окремих властивостей особистості професіонала недостатньо і дослідник, що обмежує себе такими рамками, неминуче заходить у «глухий кут». Це спричинило собою перехід до характерологічного опису, який дозволяє дати цілісну особистісну оцінку професіонала.

Найбільш відомими закордонними типологіями є класифікації професійних типів особистості американського психолога Дж. Голланда, типологія Д. Майерса - К. Бріггса та інші.

Типологія Д. Майерса - К. Бріггса, створена як концепція сумісності певних типів особистості з професійним середовищем, базується на ідеях К.Г. Юнга, є однією з найбільш відомих типологій особистості в зарубіжній психології [7].

У 80-х роках італійськими психологами було розпочато дослідження соціально-професійної ідентичності психологів і, в залежності від соціально-професійної позиції, типу діяльності й розуміння оптимальних розумів, яким віддається перевага, для професійної діяльності психолога було виділено 4 типи соціальних уявлень про професію у фахівців-психологів.

Тип «А». Психологи, які б воліли виступати в ролі «політичного активіста», «соціального практикуючого лікаря», «юриста».

Будь - яка ідентифікація з технічною роллю відкидалася. У такий спосіб для психологів, що володіють даним типом уявлень, характерна неспецифічна ідентичність.

Тип «В». Для цього типу психологів характерне розуміння соціально-професійної ролі психолога як експерта, тобто психолог має певні знання для аналізу соціальних дій, але не здатний робити соціальні зміни або займатися психотерапією.

Оптимальні умови для професійної діяльності: взаємозалежність, співробітництво з лікарями і юристами. Питання професійної компетентності повинні бути в центрі уваги психолога.

Тип «С». Психологи-фахівці, які вважають що психологія, - наука про індивідуума й вона дає можливість змінювати тільки особистість. Індивід - це специфічний соціальний об'єкт. Таким чином, для них характерна ідентичність технічного інтервенційного професіонала. Оптимальні умови полягають в «захищеності» ідентичності психолога, що повинен володіти специфічними навичками спілкування.

Тип «Д» . Професіонали, які розглядають психолога, спираючись на модель «психоаналітика». При цьому вони розглядають психологію як науку окремих, єдиних випадків. Психотерапія й учнівство є тими типами діяльності, яким віддається перевага.

Вони вважають психоаналіз єдино правильною психологією й ідентифікують собі не як психологи, а як психотерапевти.

Для них характерний близький зв'язок між персональною й професійною ідентичністю.

Професія психотерапевта фактично сприймається не як робота з чітким змістом, а як щось надзвичайне, незвичайне, що втягує всю індивідуальність. Оптимальними умовами для професійної діяльності психолога, на їхню думку, є свобода дії.

Також була розпочата спроба вивчити диференціацію ідентичності психолога в залежності від сфери й типу діяльності, приналежності до певної професійної спільності. Було встановлено, що специфічна соціально-професійна ідентичність властива психологам, зайнятим в університетах і в установах системи соціального забезпечення. Було показано, що для психологів незалежно від сфери діяльності характерне уявлення про те, що психологічна робота спрямована на індивіда і суспільство як два взаємодоповнюючих функціональних компонента. Дії психолога практично не залежать від сфери застосування, але психологія повинна мати також, як і інші предметні області, свою власну методологію і методику. Центром спеціальних психологічних технологій є психотерапія.

У 70-х роках у Західній Європі відбувалося перше визначення поняття «психолог». Були розбіжні тенденції у визначенні специфіки сфер професійної діяльності психологів і з'явилося багато "вільних" психотерапевтів-психологів.

У психологічному дослідженні була розпочата спроба вивчити диференціацію ідентичності психолога в залежності від сфери і типу діяльності, приналежності до певної професійної спільності.

Ще К. Левін був глибоко переконаний, що психолог як громадянин повинен сприяти рішенню проблем того суспільства, у якому він живе [4].

Аналізуючи особливості взаємодії психолога і клієнта, О.Г. Лідерс [5; 6] виділяє як мінімум чотири позиції: лікаря, педагога, юриста, священника, які, по-перше, приписують психологам-професіоналам, по-друге, психологи-професіонали беруть самі «на озброєння» і, від яких, по-третє, самі ж психологи і клієнти в підсумку страждають. Відмінною рисою позиції психолога-

професіонала, на думку А.Г. Лідерса, є факт співпереживання психолога і клієнта, тобто «насамперед співрозвиток, співособистісне зростання, прояв культурної спів продуктивності». Визначаючи позицію психолога професіонала, автор відштовхувався від основних компонентів, які складають позицію провідної діяльності й онтологічної категорії, крізь яку професіонал ніби бачить свого клієнта.

Таким чином провідна діяльність практичного психолога стосовно клієнта є співрозвитком, співособистісним зростанням і «вирішення проблеми клієнта є не тільки його – клієнта – крок в особистісному зростанні, це крок в особистісному зростанні і психолога».

Західна психологія в даний час переживає кризу професійної самосвідомості. Стереотип академічного вченого, що домінував раніше, для якого головним було інтелектуальне досягнення і його висока оцінка колегами, що виражався у присвоєнні ступенів, академічних звань, посад, усе більш іде в минуле в результаті зміни загального соціокультурного контексту, нових вимог до професії психолога.

М. Дойчу належить один з найбільш узагальнених образів американського академічного психолога 70-х років. Стереотип психолога, створений М. Дойчем, відповідає найбільш численному типові - молодого, ліберального, критично налаштованого, соціального психолога, що лише недавно отримав освіту і ще не «остиглого» від участі в студентських демонстраціях.

Теоретик прагне аналізувати свій об'єкт, розкладаючи його на перемінні, прагнучи їх ізолювати для точного встановлення причинно-наслідкового зв'язку. Практик, навпроти, робить комбінацію («колаж») з теорій замість того, щоб покладатися на яку-небудь одну з них. Також він ставиться і до методів.

Також існують відмінності по відношенню до впевненості у власній правоті.

Теоретик, як правило, більш скептично і самокритично ставиться до своїх досягнень. Він розуміє, що повинен пишатися своєю скромністю. Теоретик, хоча б для досягнення психотерапевтичного ефекту у відносинах із клієнтом,

зобов'язаний демонструвати повну впевненість у своїх проектах та їхній ефективності. Він задовольняється тим, що вони «працюють».

Теоретик прагне до відкриття цікавих і неочевидних фактів, високо цінує теорію, здатну пророчити раніше непередбачуване. Практична цінність теоретичного відкриття може спочатку бути неочевидною, але для практика саме ця сторона здобуває першочергове значення.

У той час як для теоретика вміння підтримувати гарні стосунки з людьми відходить на другий план, хоча і не втрачає значення, для практика здатність встановити контакт (сподобатися, справити гарне враження) з людьми, що найчастіше сильно відрізняються від нього по своїй підготовці, рівневі освіти, поглядам і т.п., висувається на перше місце. Він повинен уміти переконувати, «продавати свій товар». На відміну від теоретика, практик повинен уміти розбиратися в самому собі, своїх мотивах, почуттях, оскільки часто вони можуть (так само як і в психотерапевта, психолога-клініциста) бути індикатором тієї або іншої проблеми в тій мережі соціальних зв'язків, у яку він включається при вирішенні своїх задач. Досить істотно різняться соціальні ролі теоретика і практика. Якщо для теоретика головне – це знання про соціальні інститути, то для практика – підвищення їхньої ефективності. Ці ролі, зрозуміло, не існують у чистій формі, але розходження між ними виявляється чітко. Практику ціль задається ззовні. За її реалізацію він отримує винагороду, що є звичайно більш високою, ніж теоретик за свою роботу. Критерієм істинності для нього служить ефективність, причому віддалена, хай навіть незворотні ефекти його не цікавлять.

Скептично теоретики ставляться і до популяризації своїх знань, у той час як практики зацікавлені в пропаганді своїх досягнень [9].

Нарешті, істотно різне місце в діяльності теоретика і практика займають етичні проблеми. Вони виникають і в лабораторному експерименті, хоча в них є можливість після дослідження зняти деякі негативні наслідки, вони неминучі й у практичній діяльності, де часто від приховання справжніх цілей проведеного заходу залежить його ефективність. Перед практиком гостро постають такі питання, як брати участь в примусі, чи застосовувати насильство, брехати або

говорити правду, кому на шкоду і кому на користь йде його діяльність і т.п. Не менше значення (а на сучасному етапі, можливо, навіть більше) здобувають для соціального психолога проблеми, нерозривно пов'язані майже з кожним з перерахованих пунктів, оскільки вони стосуються того, як сам вчений визначає свою позицію в контексті теорія-практика. Це залежить вже від його системи цінностей, мотивації і багатьох інших факторів, що впливають на прийняття принципових життєвих рішень.

Частіше в уявленні суспільства психолог виступає як експерт або співвиконавець. У першому випадку він просто аналізує проблеми замовника і пропонує варіанти рішення.

Він «рідко впливає на вибір замовника і запропонованих варіантів» [8]. Це найбільш типова форма діяльності психолога.

У другому випадку психолог виступає як один з керівників, що реалізують запропонований проект. У якості одного з також нечисленних прикладів можна навести створення Р. Уолтоном на промисловому підприємстві нетрадиційної організаційної і соціально-психологічної структури. Цю роль керівника психолог виконує також відносно рідко.

В американському суспільстві психолог виконував дві основні ролі: академічного вченого, що добуває наукові істини; соціального технолога (маніпулятора), що вирішує практичні завдання, як правило, за замовленням бізнесу і держави. «Дослідження в дії» К. Левіна, що з'явилися першими у США прикладом діяльності вченого-громадянина, залишилися виключенням із загальної традиції. У 60-і роки цивільна позиція знову стала популярною серед американських психологів - недавніх учасників студентських демонстрацій протесту проти в'єтнамської авантюри. Все більш різкішій критиці стала піддаватися роль соціального технолога-маніпулятора [4].

Однак, останніми роками подібна точка зору втрачає свою популярність, особливо серед молодих вчених, де все більший авторитет здобуває цивільна, альтруїстична позиція. Коли виникає питання про те, чиїм інтересам служить робота соціального психолога, відповіді в цілому виявляють тенденцію до

поляризації між альтруїзмом і негативним цинізмом. Більшість дослідників розглядають свою наукову працю як необхідну для загального блага, оскільки вона орієнтована на одержання справжніх знань. Найбільш нетерплячі з них останнім часом все частіше звертаються до прикладної соціальної психології в надії скоріше побачити в справі результати своєї роботи. Вони думають, що якщо досліджувати соціальну проблему сучасного суспільства, то це допоможе тим, хто від неї страждає.

Циніки, навпроти, найменше піклуються про чуже благо і більше про те, як процвітати самим. З огляду на те, що цей тип вченого досить добре відомий, звернемося до характеристик ролі вченого-громадянина, представленого в західноєвропейській психології фігурами "соціального критика" і «емансипатора».

Психолог-критик – це, як правило, молодий вчений, що сформувався під впливом ідей неомарксизму, Франкфуртської школи і її відгалужень. Свою основну задачу він бачить у «тотальній критиці», яка заснована на негативній діалектиці. Найбільш слабе місце в його позиції – «застрявання» на стадії абстрактних міркувань, відсутність конструктивних пропозицій [9].

У «емансипуючій» і «партиципативній» парадигмах (не уникнули, незважаючи на критичне відношення до Франкфуртської школи, її впливу) такі пропозиції сформульовані досить виразно.

Їх загальну цивільну спрямованість можна визначити двома поняттями, найбільше часто уживаними при характеристиці цивільної ролі психолога в суспільстві, - залученість і співробітництво з тими, в чиїх інтересах повинна вирішуватися соціальна проблема (маються на увазі масові соціальні групи, у першу чергу трудящі).

Психолог-громадянин повинен активно брати участь у вирішенні соціальних проблем, ставлячи свої знання на службу більшості. Його функції при цьому різноманітні. Він повинен: 1) розвивати в практиці наукову теорію; 2) використовувати свої професійні знання на всіх етапах здійснення соціальних реформ; 3) поширювати ці знання в масах для того, щоб люди могли брати

компетентну участь у вирішенні соціальних проблем; 4) піклуватися про зріст своєї професійної компетентності, балансуючи між твердим професіоналізмом і депрофесіоналізацією; 5) дотримуватися етичного кодексу психолога.

Наявність чітко сформульованих ціннісних стандартів у груповій свідомості й ідеології західноєвропейських психологів – явище досить значне за своїми потенціальними наслідками. Професійна позиція розглядається як сукупна детермінанта активності психолога. І якщо в такій позиції фокусуються основні інтереси психолога і соціально вагомі інтереси суспільства і клієнта, то вона може вважатися оптимальною.

Дослідження особистості в професійній діяльності у вітчизняній психології пов'язана з виявленням професійних типів.

У вітчизняній психології одним з перших авторів, що запропонували власну модель типів особистості, був А.Ф. Лазурський [3]. В основу його класифікації було покладено принцип «активного пристосування особистості до навколишнього середовища». При цьому поняття «середовища» розглядається в самому широкому змісті, включаючи не тільки речі, природу, людей і людські взаємини, але також ідеї, духовні блага, естетичні, моральні, релігійні цінності і т.п. Стосунки між особистістю і навколишнім середовищем, на думку А.Ф. Лазурського, залежать від співвідношення між ендо- і екзопсихічними елементами, що буває на різних рівнях далеко не однаковим.

Всі виділені типи співвідносяться А.Ф. Лазурським з певними видами професій, які найбільше їм підходять [3].

Найбільш розповсюдженою у вітчизняній психології є класифікація Є.А. Клімова [2]. Відповідно до різноманітних різновидів об'єктних систем, автор виділяє п'ять типів професій: 1) тип «людина – (жива) природа»; 2) тип «людина – техніка (і нежива природа)»; 3) тип «людина – людина»; 4) тип «людина – знакова система»; 5) тип «людина – художній образ» і приводить відповідно п'ять узагальнених психологічних характеристик різнотипних професіоналів.

Професіоналізм розуміється Є.А. Клімовим не просто як «якийсь найвищий рівень знань, умінь і результатів людини в даній області діяльності», а визначена

системна організація «свідомості, психіки людини, що включає, як мінімум, наступні частини, компоненти» [2] :

- Якості людини як цілого (особистості, суб'єкта діяльності): світосприйняття; спрямованість; відношення до зовнішнього світу, до людей, до діяльності; відношення до себе, особливості саморегуляції, креативність; інтелектуальні риси індивідуальності і т.д.

- Практис професіонала: моторика; уміння, навички, дії, орієнтовані на предметну сферу праці (виконавчий аспект);

- Уміння, навички, дії організаційно-виробничі, комунікативні, соціально-впливові, саморегуляційні і т.д.

- Гнозис професіонала: прийом інформації (увага, професійна специфіка уваги; відчуття і сприйняття, їх професійна специфіка), переробка інформації і прийняття рішень (пам'ять, її професійна специфіка; уявлення; мислення, його професійна специфіка; уява і т.д.).

- Інформованість, знання, досвід, культура професіонала: науки, сфери теоретичного знання, у яких професіонали вважають важливим мати орієнтування; професійні (специфічні) знання і т.д.

- Психодинаміка працівника, психологічні труднощі, навантаження в даній професійній сфері.

- Осмислення питань своєї статевої належності у зв'язку з вимогами професії; осмислення ролі фізичних якостей, зовнішності, здоров'я, протипоказань до праці в даній сфері. [2].

Висновок. На думку багатьох авторів, світ бачиться, вбачається і хвилює працівника типу «людина-людина» насамперед з боку наповненості навколишнього різними, різноманітними, різноспрямованими людьми, групами, організаціями, їхніми складними взаєминами. Професіонали виділяють і утримують у свідомості насамперед такі цінності, які характеризують умонастрій, поведінку людей, образ їхнього життя і форми активності, а також способи привнесення порядку, упорядкованості в складне життя людини і суспільства.

Нестандартні ситуації – це нормальна стихія соціуму. Тому професії даного типу неминуче вимагають творчого складу розуму, здатності ясно уявляти, моделювати варіанти можливих наслідків дій людей, можливих наслідків їхніх конфліктів, протистоянь або об'єднань.

Література

1. Бачманова Н.В., Стафурина Н.А. К вопросу о профессиональных способностях психолога. // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. Л., 1985. - Вып. 1. С.78 - 86.
2. Климов Е.А. Психология профессионала. Избр. Психологические труды. Москва - Воронеж, 1996. – 368 с.
3. Лазурский А.Ф. Очерки науки о характерах // РАН, Ин-т психологии, - М.: «Наука», 1995. - 271 с.
4. Левин К. Динамическая психология // Избр.тр. К.Левин. Под ред. Д.А. Леонтьева, У.Ю. Пятяева. – М.:Смысл, 2001. -572 с.
5. Лидерс А.Г., Бушменская Г.В. и др. Возрастно – психологическое консультирование: Проблеммы психологического развития детей. – М., 1990. - 134 с.
6. Лидерс А.Г., Фролов Ю.И. Формирование психических процессов как метод исследования в психологии: (уч.пособие). – М.:МГУ, 1991. – 61 с.
7. Майерс Д. Социальная психология: Пер.с англ.- СПб.: Питер Пресс, 1997. – 684с.
8. Романенко О.В. Професійно - важливі якості особистості фахівця психолога ОВС // Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Генеza буття особистості». – Київ, 2006.
9. Gurman A.S. Casebook of marital therapy. – NewYork, London, 1985. – 392 p.